

APROXIMACIÓ HISTÒRICA I LITERÀRIA DE LES AMBAIXADES DEL MORO I DEL CRISTIÀ D'ONTINYENT

HISTORICAL AND LITERARY APPROACH TO THE ONTINYENT MOORS AND CHRISTIANS FESTIVAL EMBASSIES

Alfred Bernabeu Sanchis
Cronista de la Ciutat d'Ontinyent
alfred.bernabeu@gmail.com

RESUM:

Dilluns de festes. L'olor acre de la pólvora cremada envaeix la plaça Major. El fum difumina els rostres dels disparadors, el retronar dels arcabussos i trabucs –herència històrica dels alardos de les milícies forals¹– i els vibrants parlaments, són un conjunt de factors que fan de les Ambaixades un dels actes més complets de la festa: és l'apoteosi de la pólvora i de la paraula. Als peus d'un castell de fusta, els ambaixadors reciten els 528 versos que va escriure en 1860 el literat Joaquín J. Cervino Ferrero. El parlament respon al cànon del Romanticisme i rememora antigues glòries medievals.

PARAULES CLAU:

Ontinyent, Moros i Cristians, Ambaixades, Cervino.

ABSTRACT:

Monday of celebrations. The acrid smell of burnt gunpowder invades the town's Main Square. Smoke blurs the faces of the marksmen, arquebuses and blunderbuss –historical inheritance of the boasting of the regional militias– rumble and vibrant speeches rise. These are the set of factors that make the Embassies one of the most comprehensive events of the festivals: it is the apotheosis of gunpowder and of the word. At the foot of a wooden castle, ambassadors recite 528 verses written in 1860 by Joaquín J. Cervino Ferrero. The parliament responds to the canon of Romanticism and recalls ancient medieval glories.

KEYWORDS:

Ontinyent, Moors and Christians, Embassies, Cervino.

SUMARI:

Pròleg	pág. 71
Els precedents històrics de la festa	pág. 71
Les primeres festes de Moros i Cristians a Ontinyent segons el model actual	pág. 72
J. J. Cervino, un ontinyentí de cor	pág. 73
El sentit patriòtic de J. J. Cervino	pág. 74
Els recursos estilístics i lèxics	pág. 75
Tipologia dels personatges	pág. 76
Un conflicte secular: la lluita de la creu i la mitja lluna	pág. 79
Epíleg	pág. 80

1. L'organització de las milícies ontinyentinas en los siglos XVI y XVII va ser objecte d'estudi en la tesi doctoral d'Alfred Bernabeu Sanchis *Ontinyent, vila reial (de les Germanies a la Nova Planta)*, editada en 1992 pel Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent. Avançarem que, en el cas d'Ontinyent, a finals del segle XVI la població ascendia a 1350 caps de família o veïns (la quarta en importància demogràfica de València) i la força militar –integrada per tots els hòmens d'entre 17 i 60 anys– sumava 1.100 soldats distribuïts en 11 companyies comandades per un capità i un alferes. Com que estos oficials no eren professionals eren auxiliats per sergents –antics soldats professionals– i s'ocupaven de realitzar maniobres i dirigir les pràctiques de tir els diumenges. La corporació municipal, per tal d'incentivar la bona punteria, premiava al millor disparador “amb una joia moderada”.

PRÒLEG

A principis de 2018 fórem convocats a una reunió pel president de la Sociedad de Festeres del Santíssim Crist de l'Agonia, Rafael Sanchis i per l'aleshores secretari, Vicent Pla Vaello, actual president. L'entitat organitzadora de la festa morocristiana va demanar la nostra col·laboració –com a instructor en l'expedient– para aconseguir la declaració de las Ambaixades i de la Baixada del Crist com a Bens d'Interés Cultural Immaterial. Una iniciativa que ja va ser iniciada en 2010 pel la junta de govern, presidida per Rafael Ferrero, de la qual formaven part com a vicepresident. No cal dir que vam accedir a la proposta, redactarem l'informe que va ser traslladat a la Conselleria de Cultura. En data de 9 d'agost de 2018 es publicava en el DOGV la resolució positiva, el BOE del 27 de novembre ratificava el nomenament.

En el resum de l'article ja hem destacat els valors culturals intrínsecs que atresora l'acte i textos de *La embajada del moro y del cristiano*. Una representació, escrita ex profés per a Ontinyent, que se celebra des de la fundació moderna de la festa en 1860 i que continua inalterada. Una manifestació teatral que s'ha de preservar per a generacions futures i que ha sigut font d'inspiració, quan no còpia directa, en las ambaixades d'altres poblacions. Així doncs, dedicarem el present treball a l'estudi dels textos de J. J. Cervino, prèviament, però, inclourem una introducció, explicant els precedents històrics de la festa.

ELS PRECEDENTS HISTÒRICS DE LA FESTA

Aquesta celebració victoriosa de febrer de 1860 no era la primera vegada que es realitzava. En la dilatada lluita contra l'islam, Ontinyent havia festejat les derrotes musulmanes amb intens goig. Un sentiment joíós que era explicable per la confrontació militar que mantenien les dues potències militars de l'època en el segle XVI i XVII: la monarquia hispànica i l'imperi otomà.

En aquesta pugna, que tenia com a marc principal la mar Mediterrània, els corsaris barbarescos assolaven periòdicament les poblacions costaneres valencianes. Per tal de contrarestar aquests atacs es van constituir les milícies locals, que incloïen tots els veïns. Un avís de les autoritats virregnals mobilitzava les tropes ontinyentines que acudien, a marxes forçades, en auxili del lloc assetjat per la morisma algerina. Aquest clima de confrontació bèl·lica justifica sobradament l'explosió jubilar que va representar per als ontinyentins la notícia de la victòria el 7 d'octubre de 1571 de Don Joan d'Àustria.

El recordat cronista i fill predilecte de la ciutat d'Ontinyent, Alfredo Bernabeu Galbis ens dona a conèixer la documentació on es reflecteix la bona nova:

La misericòrdia de Nostre Senyor Déu nos ha fet als christians en donar-nos una contundent prova com per a apresar e esfondrar la armada del turch enemich de la nostra religió christiana [sic].

Ressenya biogràfica:

Llicenciat en Geografia i Història (1981). Es va doctorar en 1990 amb la tesi *Ontinyent, vila reial: de les Germanies a la Nova Planta*. En l'aspecte professional –prèvia oposició– es va incorporar a l'IES l'Estació d'Ontinyent com a professor de Valencià, catedràtic en 1998. És coautor de *Camperols, menestrals i privilegiats* (1985). Amb motiu del 750 aniversari d'Ontinyent com a vila reial, escrigué i dirigí *Història bàsica d'Ontinyent*. En 2007 redactà *Conèixer Ontinyent* i col·laborà en el llibre *Memòria gràfica de la festa de Moros i Cristians d'Ontinyent (1860-2010)*. En 2020, publicà *Un passeig per Ontinyent i Els carrers d'Ontinyent*. També ha col·laborat amb articles en programes de festes i en les revistes: *Almaig*, *Alba*, *Crònica*, *Levante*, *Loclar*, etc. Nomenat per la corporació municipal Cronista Oficial d'Ontinyent en 1999. Des de gener de 2019 és secretari general de l'Associació de Cronistes del Regne de València.

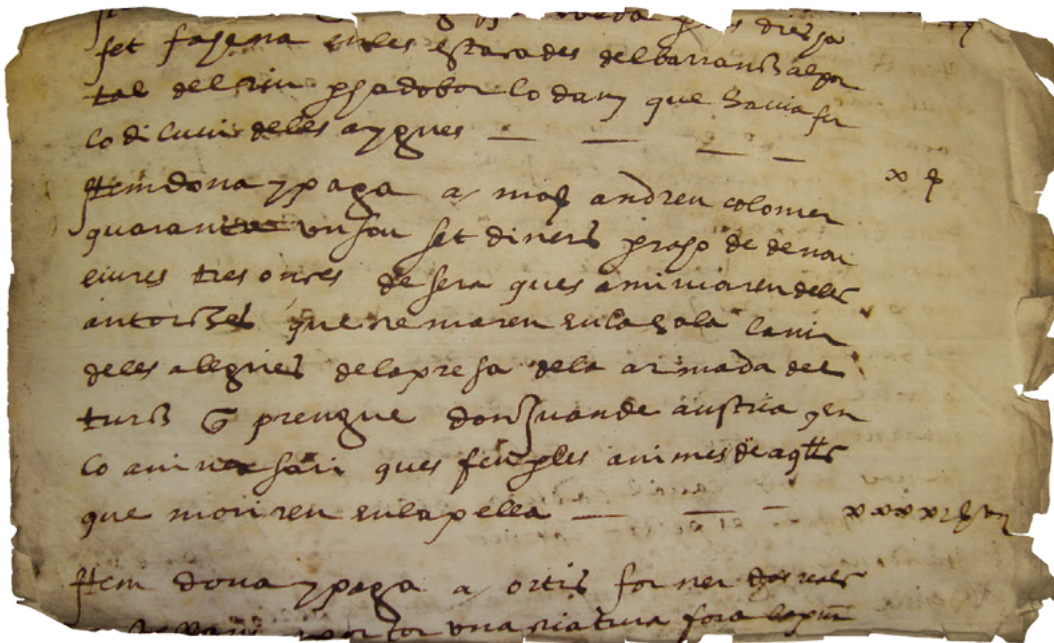
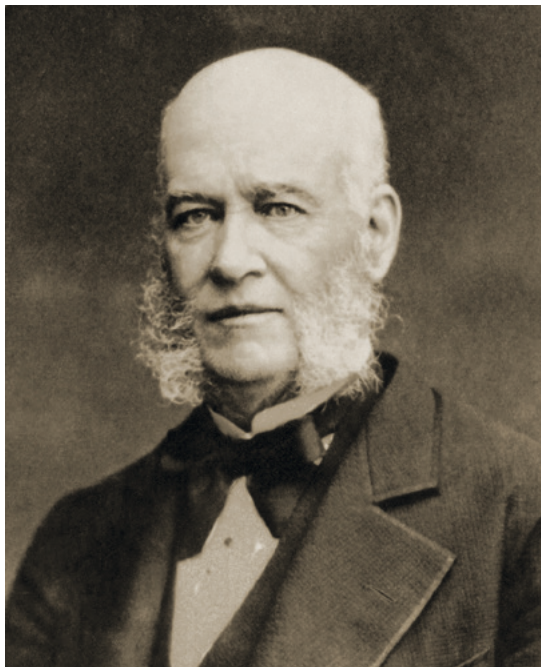

Fig. 1: Clavaria Ordinària. Celebració del triomf de Don Joan d'Àustria en batalla de Lepanto contra l'imperi otomà. Arxiu Municipal Ontinyent.

Fig. 2: Joaquín José Cervino. Fototeca Museu Fester

de realitzar l'alardo de la Puríssima a Ontinyent. Les successives pragmàtiques reials emeses en el segle XVIII prohibint l'ús de la pólvora en les processons van ser altre dels motius de la seua possible desaparició.

En el transcurs del temps, els alardos adopten el nom de "soldadesca". Diversos autors, entre d'altres, l'alcoià José Luis Mansanet Ribes –a qui vaig tindre el gust de conèixer– i el cronista de Bocairent Francisco Vañó afirmen que la soldadesca és l'antecedent immediat de la Festa dels Moros i Cristians². En algunes poblacions comencen a representar-se enfrontaments ficticis entre moros i cristians; apareixen els primers textos per a ser escenificats. Estem parlant de les ambaixades d'Onil –segle XVIII– i d'Alcoi.

LES PRIMERES FESTES DE MOROS I CRISTIANS A ONTINYENT SEGONS EL MODEL ACTUAL

Les autoritats ontinyentines decidiren commemorar la victòria igual com les ciutats de València i Barcelona. La clavaria municipal, on consten totes les despeses i ingressos, registrava el pagament a mossén Andreu Colomer de 41 sous i 7 diners per raó de la cera "de les antorches que cremaren en la sala la nit de les alegries de la presa de la armada del turch [sic]".

Com en altres poblacions valencianes, les milícies ontinyentines acompanyaren, disparant salves de pólvora, la processó de la patrona de la població: la Immaculada Concepció. En concret, aquesta participació –alardo– se situa el 23 de novembre de 1652 quan el consell general de veïns obeeí les ordres de Felip IV que ordenaven la celebració de manifestacions d'alegria per la victòria de l'exèrcit reial en el front català –la guerra dels Segadors– amb la conquesta de Barcelona. Les autoritats locals decidiren formar una companyia d'honor que va disposar de la pólvora necessària per a efectuar l'alardo. El capità de l'esmentada tropa seria en els anys successius el justícia o jutge municipal.

Les milícies ontinyentines –l'alardo– continuaren participant en les processons en honor a la Immaculada Concepció. De fet, l'erudit Antonio Llorca indica que en 1669 l'ajuntament va dotar de pólvora a Gaspar Sanchis, el capità de la companyia que disparava les salves en la festa de la Puríssima. La supressió de les milícies forals, com a conseqüència dels decrets de Nova Planta, i les estrictes ordres de desarmament provocaren que a partir de 1707 es deixara

A mitjans del segle XIX, les places espanyoles de Ceuta i Melilla patien contínues incursions de tropes cabiles. El president del govern, Leopoldo O'Donnell, exigí al sultà de Marroc un càstig exemplar per als agressors. Unes disculpes que mai es presentaren. Tots els grups polítics del Congrés de Diputats votaren a favor de la declaració de guerra el 22 d'octubre de 1859. La reacció popular va ser unànime, es despertà per tot arreu un sentiment patriòtic. L'exèrcit espanyol comandat pel mateix president del govern, el general O'Donnell, aconseguí conquistar la ciutat de Tetuan el 6 de febrer de 1860. El text de les ambaixades es fa ressò de la victòria en aquests versos:

Acaba España de mostrar que sabe
Pelear y vencer, y de Marruecos
Dominar los feroces estandartes,³

La notícia del triomf militar va ser rebuda amb molta alegria. En la segona setmana del mes de febrer de 1860 els ontinyentins celebraren distints actes religiosos vinculats amb el Crist de l'Agonia i altres manifestacions lúdiques. Els nostres avantpassats també escenificaren la recent victòria amb una fingida batalla davant un castellet construït a l'efecte i el posterior soterrament de la Mahoma que representava el triomf de l'exèrcit cristià front a les tropes de la mitja lluna. Rafael Ferrero destacava aquest fet indicant "que en aquell any de 1860 es van celebrar per dos vegades festes de Moros i Cristians, les de febrer a l'antiga, de forma esporàdica i amb la participació de la soldadesca,

2. El llibre de Francisco Vañó Silvestre *Bocairent Fiestas de San Blas. Soldadesca y Moros y Cristianos* continua sent un referent per a tots els estudiosos dels orígens de la festa.

3. L'última edició impresa –i que hem utilitzat com a referència bibliogràfica– fou publicada amb motiu de la commemoració del 150 Aniversari de la Festes de Moros y Cristians d'Ontinyent: **CERVINO FERRERO, Joaquín José** (2010). *Embajadas del Moro y del Cristiano*. Ontinyent.

i les d'agost a la moderna, amb voluntat de continuïtat i comptant amb desfilades, ambaixades i una vessant religiosa⁴”.

La victòria de les tropes espanyoles a Tetuan el 1860 havia sigut el detonant de les actuals festes de Moros i Cristians. Un similar esclat d'alegria ja havia succeït el 1572 quan els ontinyentins celebraren la derrota de l'armada turca en la batalla de Lepanto. La por, el temor contra l'enemic es convertia en festa. Cert. Però no cal oblidar que els nostres avantpassats eren hereus d'una indubtable tradició festiva –els alardos del segle XVII– i, amb anterioritat, havien celebrat esporàdiques commemoracions morocristianes amb motiu d'esdeveniments polítics importants en el transcurs d'aquell mateix segle XIX. La diferència radica en el fet que, a partir de 1860, aquestes tingueren continuïtat fins els nostres dies.

J. J. CERVINO, UN ONTINYENTÍ DE COR

El propòsit de perdurabilitat en el temps va propiciar que els organitzadors de la neòfita festa sol·licitaren de J. J. Cervino la creació d'una obra teatral que seria representada en la fingida lluita entre moros i cristians. Els nostres paisans eren perfectament coneixedors de la vàlua literària del magistrat del Tribunal Suprem; no debades havia estat guardonat en distints certàmens nacionals i compartia tertúlies amb

destacats escriptors d'ideologia romàntica com José Zorrilla (Don Juan Tenorio) i Àngel de Saavedra, més conegut com a Duque de Rivas, autor del famós drama romàntic *Don Álvaro y la fuerza del sino*.

És cert que Joaquín José Cervino no va nàixer a Ontinyent, però se sentia molt vinculat a ella. El pare, el tinent coronel Josep Cervino, es va retirar del servei actiu en març de 1821 i va traslladar el domicili a Ontinyent. En la placeta de l'Escrurà, en la casa familiar de la mare, Josefa Ferrero y Pons-Ribelles, va viure els anys d'infantesa. És més, una vegada complerta la seua formació acadèmica, llicenciatura de Dret, acceptà el 3 de juliol de 1843 –als vint-i-sis anys– el càrrec d'alcalde de la vila. Ontinyent era l'objecte dels seus afectes sentimentals⁵.

Els versos inicials de l'ambaixada cristiana són tota una mostra d'intencions:

Valientes, allí está la noble villa,
La tierna madre, la querida patria,

Una terra estimada i que, en paraules del sentinella cristià, considera el rovellet de la vall:

Tú, villa de Ontinyent generosa,
Tú reina augusta del más lindo valle,

Una valoració molt aproximada a la realitzada pel cronista Gaspar Escolano a principis del segle XVII:

4. FERRERO TEROL, Rafael (2010). “1860. L'any en què es van celebrar dos vegades festes de Moros i Cristians a Ontinyent”, en *Memòria Gràfica de la Festa de Moros i Cristians d'Ontinyent 1860-2010*. Ontinyent: 10-12.

5. Els de residència del tinent coronel José Cervino en Ontinyent –pare del literat– han sigut estudiats per Alfred Bernabeu Sanchis (“Apunts historiogràfics a la figura del tinent coronel José Cervino” en *Revista de Festes de Moros i Cristians d'Ontinyent*. 2014, 334-337). També amb motiu del nomenament de Joaquín J. Cervino com a fill adoptiu de la ciutat, redactarem un expedient sol·licitat per l'ajuntament d'Ontinyent on figuren els mèrits del personatge (BERNABEU SANCHIS, Alfred (2017). “El magistrat i literat J.J. Cervino i Ferrero, un ontinyentí de cor”, en *Revista Almaig*. Ontinyent: 9-17. D).

Figs. 3 i 4: Ambaixada cristiana (a l'esquerra) i mora (a la dreta) als inicis dels anys seixanta. **Foto:** Rafael Bernabeu.

6. ESCOLANO, Gaspar
(1972). *Década primera de la historia de Valencia*. Publicació de la Universitat de València
Volum V, p. 1280.

Al remate del valle d'Albayda, tiene su asiento la real villa de Ontiñente que así por el numero populoso de sus vezinos, como por el comercio de mercaderías, y mucha urbanidad en lo espiritual y temporal, merece el primado entre todas de la Serranía [sic].⁶

L'estima per la vila del Clariano es manifesta en les pròpies declaracions de l'autor. Precisament, en la introducció del llibre que recull un breu estudi i la transcripció dels textos de les ambaixades, publicat per la Societat de Festers amb motiu del 150 aniversari de les Festes de Moros i Cristians, consta de manera feaent la predilecció que sentia per Ontinyent:

Yo que no he conocido otra patria desde antes de cumplir los dos primeros años de mi existencia; yo que he pasado en los valles de Onteniente los días más venturosos de la vida, los días de la niñez; yo en fin que he recibido de los habitantes de dicha población honrosas distinciones, no he podido resistir al deseo de dejarle en mis versos un recuerdo, aunque pobre, prenda de gratitud y cariño.

Com hem comentat abans, els ontinyentins, coneixedors de la fama literària del seu paísà, li demanaren en 1860 que escriguera el text de les ambaixades, uns versos creats en exclusiva per a la nova festa. L'insigne autor ens va oferir uns emotius versos que formen part indissolu-

ble del patrimoni fester i es caracteritzen per l'excel·lent qualitat literària seguint el cànon artístic del moment: el Romanticisme.

EL SENTIT PATRIÒTIC DE J. J. CERVINO

Al juliol de 1844, J. J. Cervino va ser requerit per Lluís Maians, ministre de Gràcia i Justícia i diputat pel districte d' Ontinyent, i fixà la residència a Madrid. València quedava molt lluny i el bibliotecari de la Universitat de València, Marià Aguiló –l'introducció del moviment de la Renaixença a la capital del Túria en 1858– encara no havia convençut a Teodor Llorente i Vicent W. Querol, dos joves estudiants de Dret, a compondre rimes en valencià. Cervino, doncs no va poder participar del ressorgiment de la literatura en la nostra llengua. La formació acadèmica i sobretot l'entorn madrileny l'impulsaren a escriure en castellà. Els versos que declama l'ambaixador cristià són ben eloqüents en aquest sentit:

*Callad, callad; paréceme que escucho
Celebrar tales glorias en un arpa
Que es hija de este río y estas fuentes
Al Manzanares luego trasladada,*

En el segle XIX els liberals van conformar el concepte de nació –espanyola, és clar–. Un sentiment que, segons l'estudiós Sergi Gómez, està present en els textos de les ambaixades

Fig. 5: Vicent Pla, Ambaixador Cristià en 2011. **Foto:** Ruben Montava

Fig. 6: J. Luis Climent, *Ambaixador Moro en 2008*.
Foto: Rubén Montava.

dels pobles que celebren la festa i que tenen en comú un seguit de referències històriques i expressions d'aquesta ideologia⁷. La intenció de l'autor és eixa, contribuir a la gestació de la nova Espanya:

Vendrán los siglos, y verá pasmada
La Historia que los hijos de Ontinyent
Contribuyen a dar glorias a España.

El text de les ambaixades hem de valorar-lo des d'un punt de vista diacrònic; és el reflex de la literatura i de la ideologia de l'època en què va ser escrita. Com assenyalava Ricardo García Cárcel, catedràtic de la Universitat Autònoma de Barcelona, en els temps que corren el "presentisme" té molt bona salut. L'historiador instrumentalitza la història en funció dels paradigmes actuals:

Hoy solo puede concebirse la historia
como la proyección del pasado en función
de las expectativas y ansiedades de nuestro presente.⁸

És, per tant, excessiu jutjar una obra escrita a mitjans del segle XIX des d'una perspectiva actual, afirmant que és un text caduc i *demodé*. Ben bé podríem afirmar que, de tan vell que és, ja es pot considerar un clàssic de la literatura romàntica. No és xovinisme, però els textos de Cervino excel·leixen en qualitat per sobre de la majoria dels altres pobles festers.

ELS RECURSOS ESTILÍSTICS I LÈXICS

Resulta evident el caràcter romàntic de les ambaixades d'Ontinyent amb eixa exaltació patriòtica. També ho podem constatar en la mètrica dels versos hendecasil·labs –de rima assonant en el parells–, i en la profusió de figures retòriques entre d'altres, els hipèrbatons –és a dir l'alteració lògica dels elements d'una oració: subjecte, verb i complements. El famosíssim lema que apareix inscrit en els murs del castell és un clar exemple: "Cual mis aguas, es limpio de mis hijos el linaje". L'enunciat –ordenat– seria: *El linaje de mis hijos es limpio cual (como) mis aguas*⁹.

El lèxic utilitzat és ben complicat, per voluntat de l'autor. J. J. Cervino inclou en els versos mots arcaics. Una terminologia que la mateixa Real Academia Española (RAE) considera en desús: "ejércitos de ejércitos ferales (cruels)", "villas y campos de consuno (de comú acord)" o "aquí, allí y acullá". També és curiosa la terminologia militar antiga com *adarve* (mur d'una fortalesa) o *gumías* (daga encorbada que es podia amagar en la mànega), uns mots que, per cert, provenen de la llengua àrab.

Les influències de la moda literària del moment són ben presents al text. El Romanticisme mitifica el passat medieval i mostra una preferència pels països llunyans. L'encant exòtic de l'Orient Mitjà apareix en boca d'Atarfe mostrant l'opulència del poder musulmà:

7. GÓMEZ SOLER, Sergi (2004). "Espanya, el sentiment ideològic espanyol a través de les ambaixades festives morocristianes del segle XIX", en *Revista de Festes de Moros i Cristians d'Ontinyent*. Ontinyent: 194-205.

8. GARCÍA CÁRCEL, Ricardo (2011). *La herencia del pasado. Las memorias históricas de España*, pàg. 36.

9. Un estudi complet sobre les obres de J. J. Cervino es pot trobar en el text de Francisco Ferrero Campos "Aproximació al seu món literari", en *Vida i obra de Joaquín José Cervino i Ferrero*. 2018: 113-136.

*Vieras allí riquezas indecibles,
Montes de oro y colinas de diamantes.
[...] Halla en tinas de pórfido y de plata
Baños de esencia de jazmín fragantes;*

TIPOLOGIA DELS PERSONATGES

En el text de J. J. Cervino apareixen mencionats sis personatges. De matí, en l'ambaixada del moro intervenen, el soldat cristià, l'ambaixador moro –Atarfe– i el capità cristià –Lope de Vaillo. De vesprada, declamen els versos l'ambaixador cristià, l'emir i el soldat moro. Doncs bé, el tractament dels diversos actors per part de l'autor no és el mateix. Aquesta distinta consideració resulta evident en el parlament del sentinella cristià, que és tot un elogi d'estima als ontinyentins, siguin musulmans o cristians:

*Recordando el valor de nuestros padres,
Unos somos cristianos, otros moros,
Y todos en quererte joh, patria! Iguales.*

El soldat cristià manifesta la devoció que professen els ontinyentins al sant patró, especialment en els moments difícils i tristos que va patir la població en la tardor de 1854 –sis anys abans de la data d'inici de les festes morocristianes i del text– quan l'epidèmia de còlera va delmar les vides dels ontinyentins. Tan sols la invocació al Crist de l'Agonia va fer minvar la malaltia:

*Reverenciar la salvadora imagen,
Por quien a Dios tu angustia encomendaste
Cuando el contagio horrendo atribulaba
Tus campos, y tus plazas, y tus calles.¹⁰*

El magistrat Cervino era ben conscient de les nombroses víctimes (unes 300) causades per una malaltia imparable per a la ciència mèdica d'aquell temps. Els ontinyentins, desesperats, apel·laren la intercessió de la patrona, la Puríssima Concepció, i del Crist de l'Agonia. La imatge del Morenet era baixada des de Santa Anna en el transcurs d'una terrorífica tempesta i traslladada a l'església de Santa Maria. A poc a poc, el nombre de contagiats i de víctimes minvà i es declarà extingida l'epidèmia el 29 d'octubre.

Seguint amb l'anàlisi de Gandia –el soldat cristià– a més de la devoció, es caracteritza per la valentia. No s'espanta “Ni con cien como tú” afirmant que “Tengo serenidad para el combate”. En canvi, l'ambaixador moro opina que és un fanfarró i un “jactancioso”.

J. J. Cervino destina poques línies al sentinella moro, però el descriu com una persona ximple, un xarrador –“Hablador eternal, cumple tu oficio”– i un poregós –“No solo de alcuzcuz, sino de miedo, / ración lleva ese mozo muy sobrada”. Ens trobem davant d'una ben distinta valoració dels personatges atenent a la religió de cadascun d'ells.

Millor tractament obté de l'autor, l'ambaixador Atarfe. Els versos que declama són un compendi de les glòries guerreres i de les aportacions que vam rebre del món islàmic. En el seu parlament apareix una bona relació de poblacions de nom àrab:

*Y árabe fue Ruzafa y Almusafes,
Y Alberique, y Alcira la sultana,
Que del Júcar se baña en los cristales;*

El significat d'aquests topònims és el següent: Russafa (que significa “el jardí”); Almusafes (*al-maçaq* = a meitat de camí, la duana); Alzira (*al-gazira* = la illa); Alberic (*al-barid*, que segons l'arabista Carme Barceló vol dir la posta, és a dir la guarnició que vigilava el pas del Xúquer). Algun erudit també ha volgut trobar en el nom d'aquest riu una procedència àrab i el seu significat era “el devastador” a causa de les grans crescudes¹¹.

Els versos de l'ambaixador moro mostren la clara influència que els ontinyentins coetanis a Cervino encara conservaven del passat musulmà: “Y casi nuestro aún su porte y trajes”. En efecte, els saragüells eren les vestimentes tradicionals dels llauradors valencians. En els textos andalusins del segle X apareix amb la denominació de *sarawil*. Però, l'empremta musulmana no es limitava a detalls “menors” de roba, sinó que afectava a aspectes més importants com l'economia i, en concret, a la millora dels sistemes de producció agrícola:

*Nuestras son tus costumbres, nuestro el modo
De cultivar tus campos y heredades;
Nuestra la ley de repartir las aguas,
Destinadas al riego en limpios cauces;*

És evident que les tècniques i els models de distribució d'aigua a l'horta valenciana són, en certa manera, una herència de la civilització islàmica. El rei Jaume I, després de la conquesta de València, aprovà un privilegi per als nous pobladors cristians a fi que se seguirà la pràctica consuetudinària. Vicent Simó i Santonja, que ha estudiat els furs valencians, afirmava que s'havia de regar “segons antigament és acostumat en temps dels sarrahins”. L'horta correspo-

10. Sobre l'impacte de l'epidèmia de còlera que apareix en els versos de les Ambaixades (BERNABEU SANCHIS, Alfred (2004). “L'epidèmia del còlera de 1854. La devoció a la Puríssima i al Crist de l'Agonia [en vespres de la declaració dogmàtica de la Immaculada Concepció]”, en *50 Aniversario de la Coronación Pontificia de la Purísima Concepción*. Ontinyent: 59-64).

11. Un estudi sobre la toponímia àrabiga corre a càrrec de Pierre Guichart en *Toponimia y Geografía musulmana de Valencia*. Col·lecció de temes valencians dirigit per M. Desamparados Cabanes Pecourt. Zaragoza, 1979.

ment a l'antic castell i població islàmica, el hisn Ontinyànt, segons l'arqueòleg Agustí Ribera, correspondria al Llombo i a l'Almaig. Precisament aquesta partida rural, afirma el catedràtic Emili Casanova, provindria del mot àrab al-marj "l'aiguamoll o el marjal". Per a l'esmentat filòleg el Llombo era un evident pervivència mossàrab amb el sentit de "petit llom o llometa"¹².

El capità cristià rep en els textos de J. J. Cervino el nom de Lope de Vaillo. No tenim cap dubte que el nostre autor reunia bons coneixements de la història d'Ontinyent derivats de la lectura dels antics cronistes valencians com Rafael Viciano, Pere Antoni Beuter o Gaspar Juan Escolano. La tria d'aquesta denominació antropònica no és fortuïta ni casual. Llop o Lop de Bailo era un dels tres cavallers que, per ordre de Jaume I, van distribuir les terres i propietats dels musulmans d'Ontinyent entre els nous pobladors cristians.

No cal dir que el monarca aragonés és descrit en els versos de les ambaixades com el mític rei fundador del Regne de València que havia derrotat l'exèrcit de la Mitja Lluna:

*Hablas de tus mayores: contra todos
Un nombre solo te dará brillante,
Un nombre que tus bríos eche a tierra:
El nombre triunfador del rey don Jaime.*

El personatge de Lope de Vaillo apareix com el paladí cristià. Veiem els altisonants argu-

ments que presenta a Atarfe per defensar el caràcter valerós dels ontinyentins:

*¿Nos tienes por traidores o cobardes?
Nunca lo fue esta villa, y pergaminos
Conserva en sus archivos que lo aclaren.*

Uns versos que inclouen referències medievals tan al gust del Romanticisme. També es parla del gloriós passat foral –"Feudo no dio ni señorío a nadie"– o quan la vila reial d'Ontinyent tenia un síndic o representant en les corts valencianes:

*Y con su voto en Cortes, villa libre,
Ontinyent guardó sus libertades.
La historia te lo dice [...]*

J. J. Cervino oblidava deliberadament que els monarques eren els senyors de la vila i que cobraven els drets feudals sobre molins, forns, hostals... a més, el municipi estava obligat a pagar cada any tributs com el dret de peita reial i la cena d'absència per valor de 97 lliures i nou sous. A més, durant uns anys –1287-1302– Ontinyent va ser un senyoriu propietat del vescomte de Castellnou i després de la família Vilaragut¹³.

De vesprada és el torn de l'ambaixador cristià per recuperar la vila de mans de les hosts musulmanes. El seu parlament davant els murs del castell és un cant d'estima, d'amor a la nos-

12. CASANOVA, Emili. (2009).

"Toponimia valenciana de la Edad Media, entre el mundo árabe, catalán y aragonés: pautas para interpretarla", en *Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences*, 17-22 de Agosto de 2008. York: Universidad de York. <https://bit.ly/3jSCLyq>

13. Respecte a l'estudi de l'antiga vila de Ontinyent en temps medievals es poden consultar les següents publicacions: FULLANA MIRA, Lluís. (1998). *Historia de la ciudad de Ontinyent*. Ontinyent: LLORA TORTOSA, Antonio (1992). *Ontinyent y su historia*. Ontinyent: GIRONÉS GUILLEM, Ignasi (1995). "Ontinyent de del període musulmà fins als reis catòlics (del segle VIII al XV), en *Història Bàsica d'Ontinyent*. Ontinyent: 105-153. En *Ordenanzas para el buen régimen y gobierno de la villa de Ontiniente* (1767), parte 1a, título 11º, art. 4, constava el pagament de l'anomenada cena d'absència.

Fig. 7: Ambaixada cristiana, 2008.
Foto: Rubén Montava.

14. Estos personatges il·lustres formen part del nomenclàtor urbà de la ciutat. Es poden consultar en el text d'Alfredo Bernabeu Galbis *Els carrers de Ontinyent*. Ontinyent, 1998; posteriorment s'ha actualitzat per l'autor d'aquest article amb la incorporació dels nous carrers existents en l'any 2020.

15. FERRERO TEROL, Rafael (2004). "Sobre el manuscrito de las Embajadas de Ontinyent que se conserva en el Museo de Fester", en *Revista de Festes de Moros i Cristians d'Ontinyent*. Ontinyent: 118-122.

16. RIQUER, Martí (1980). *Història de la literatura catalana*. Volum III. Pàgs. 240-241.

tra gent. En els versos apareixen mencionats personatges il·lustres de la història d'Ontinyent:

*Y que en armas, en ciencias, en virtudes,
En artes, en riqueza y en bienandanza [...] Lograr consiguen vencedora fama [...] Un Cerdà, un Albuixech, Sanz, Lluch, Eixea Donat, Segrià, Tortosa, Pons, Sor Paula,*

Hem pogut identificar la major part d'aquests cognoms i de manera sintètica avançarem els principals trets biogràfics.

El venerable Hermenegildo Cerdà, apareix citat en una carta de Lluís Galiana i fou contemporani de sant Vicent Ferrer. Gaspar Blai Albuixech va ser el promotor de la devoció a la Immaculada Concepció; intervingué en la restauració de la imatge de la patrona i inicia les obres de la construcció de la capella de la Puríssima en 1663. Juan Sanz va ser un carmelita molt docte que morí en 1608. Francesc Eixea instituí en el testament (any 1404) una important fundació benèfica que auxiliava a les persones necessitades. Joan Segrià va ser bisbe de València (1548) i arquebisbe de Palermo i primat de Sicília. Vicent Tortosa Calabuig va ser un famós pintor contemporani de J. J. Cervino i era propietari de la finca "L'ereta", en aquelles dependències va aconseguir reunir una selecta col·lecció d'obres d'art¹⁴.

J. J. Cervino també reconeix l'estatus nobiliari del marquès de Colomer o del comte de Torrefiel:

*Este ya adquiere de marqués corona;
Aquel con la de conde se engalana;*

Especial menció fa l'ambaixador de les glòries del millor literat valencià del XVIII, el dominic Lluís Galiana Cervera, i del cèlebre compositor Josep Melcior Gomis Colomer:

*Un Gomis llena a Europa de armonía;
Quevedo valenciano es un Galiana;*

Per cert, en la versió manuscrita que es conserva en el museu fester i que Rafael Ferrero va publicar en el llibre de Festes de 2004, apareixen més noms que després es van eliminar: els polítics Miquel Osca Guerau, Lluís Mayans Enríquez de Navarra i el comandant Rafael Buchón, ferit en la guerra del Marroc¹⁵.

En aquest monòleg inicial, l'ambaixador –l'alter ego de Cervino– enyora amb nostàlgia la infantesa viscuda a la vila del Clariano. També resulta curiós observar en aquells versos el mateix anhel de retir en l'ancianitat que professava el protagonista de l'Espill, la cèlebre novel·la en vers de Jaume Roig –un dels autors més reconeguts de la literatura valenciana del segle d'Or. El professor Martí de Riquer destacava que aquella obra era el revers de la novel·la cavalleresca¹⁶. El personatge d'En Grosse, a l'igual que el diplomàtic cristià, vol viure els últims anys de vida de manera tranquil·la, passejant i cuidant l'hort com a diversió, però no com obligació (versos 15.123-16.015):

Fig. 8: Ambaixades de 2008. Foto: Sergio Pomar.

¡Salud, villa querida! ¡Dios consienta
Que en medio a tus vergeles y enramadas
Pueda vivir en la vejez caduca!
El pecho libre de zozobras y ansias;

Certament, J. J. Cervino utilitzava en aquests versos el tòpic del *locus amoenus* (literalment, lloc agradable). Un terme literari amb molta tradició que apareix en la poesia de Virgili. Un escriptor llatí que va ubicar les seues *Èglogues* en un paisatge ideal, enmig del camp, prop d'un riu, amb bon oratge i bona companyia. Aquesta imatge idíl·lica també estarà present en los *Milagros de Nuestra Señora* de Gonzalo Berceo; en concret en la introducció al·legòrica en la qual l'autor es presenta enmig d'una naturalesa idealitzada que simbolitza les virtuts de la Mare de Déu. També la trobem en autors del Renaixement, com Garcilaso de la Vega¹⁷.

UN CONFLICTE SECULAR: LA LLUITA DE LA CREU I LA MITJA LLUNA

Joaquín José Cervino va ser autor de nombroses poesies de temàtica religiosa, com *La Virgen de los Dolores* (1848), i d'exaltació patriòtica, com *La victoria de Bailén* o *La nueva guerra púnica o España en Marruecos*. Aquests sentiments es veuen clarament reflectits en el text de les Ambaixades. Una intenció que es manifesta de manera expressa en la dedicatòria inicial: "Las escribí y dedica a la religiosa e il-lustrada juventud de dicha población insigne".

Al llarg dels versos trobem diverses mencions de l'hegemonia de la creu sobre la mitja lluna. Un exemple d'aquesta ideologia religiosa la podem constatar en l'apologia que fa de la victòria espanyola en la recent conquesta de Tetuán:

La Cruz hoy mismo victoriosa brilla
Desde Pirene hasta Tetuán, y alzarse
la ves hoy como nunca festejada
Por este pueblo religioso y grande.

Però tenim més mostres d'aquesta lluita secular que es remunta als temps medievals, continua en els segles XVI-XVII i que, per a ell, continua estant vigent. En el primer intercanvi verbal entre l'emir moro i l'ambaixador cristià, aquest avisa que l'exèrcit de la creu està disposat a utilitzar tots els mitjans per reconquerir la plaça. J. J. Cervino, un home amb un gran bagatge cultural, es fa ressò de la famosa llegenda de la reina Isabel la Catòlica. Sa majestat va prometre no canviar-se la camisa fins que no es rendirà la ciutat granadina:

Cien valientes y cien jurado habemos
No desceñir la victoriosa espada
Ni quitarnos la espuela punzadora,
ni abandonar el casco y la coraza,
Sin rescatar de vuestras rudas manos
Nuestra querida, nuestra dulce patria.

La història dels musulmans vençuts pels cristians és present també en els versos de J. J. Cervino:

Tierras os dejaremos y heredades;
Al cultivo os daréis y a la labranza;

Jaume I va permetre als mudèjars (els *mu-dayyan* o "els sotmesos") conservar els béns mobles i a respectar la religió i costums propis. Segons l'erudit R. I. Burns en 1263 encara vivien més de 100 famílies sarraïnes dins els murs de la

Fig. 9: Castell de festes (1918) que s'instal·lava en la pujada al Regall, davant de la casa del comte de Torrefiel. Bona part d'ell va desaparèixer durant la Guerra Civil. **Foto:** Arxiu Palis.

¹⁷ <https://bit.ly/20IWm08>

Vila, però, a poc a poc, els repobladors cristians els reemplaçaren i els mudèjars esdevingueren minoritaris. Cervino, gran coneixedor de la història d'Ontinyent, cita en boca de l'ambaixador moro antigues alqueries musulmanes:

*Perecerán tus bravos; sangre y fuego
Tendrán del Agrillente a Fontanares.*

Per cert, aquest últim paratge era en 1860 part del terme d'Ontinyent fins que es va independitzar com a municipi independent a l'agost de 1927.

La convivència entre els dos pobles travesà difícils moments, especialment quan foren obligats a convertir-se al cristianisme arran de la revolta agermanada; però els moriscos continuaren practicant clandestinament la fe mahometana. Mai s'assimilaren; els valencians els consideraven poc de fiar per les relacions clandestines que mantenien amb turcs i berberiscos. Malgrat la promesa de l'ambaixador cristià a l'emir –“Seguros viviréis bajo el imperio/ de nuestro rey y de sus leyes sabias/”– el conflicte es resolgué amb la traumàtica expulsió en 1609.

En l'al·legat final, l'ambaixador cristià mostra el poder de l'exèrcit del rei en Jaume; nuclis ru-

als d'Ontinyent, poblats per musulmans, desaparegueren arran de la conquesta:

*Un pueblo Ben Abray (N. del A.: Benarrai)
¿Qué es de sus casas?
Os las quemó el cristiano, y hoy son era
Donde se aventan las trilladas parvas.
Vuestra mansión del Arbellar, ¿existe?
Ni el lugar conocéis en donde estaba;
Es un barranco y Fuente, que el cristiano
Fuente de la Purísima la llama.*

En aquests versos J. J. Cervino fa directa al·lusió a l'era de Benarrai, propietat municipal fins a l'any 1679, i que va ser venuda en un moment de crisi econòmica per 2.000 sous.

EPÍLEG

Espere que aquestes reflexions i apunts històrics servisquen per a entendre millor el significat i la importància del versos de J. J. Cervino. La Festa dels Moros i Cristians d'Ontinyent és ben afortunada: compta amb una excel·lent representació teatral per a les nostres ambaixades i hem de valorar-la en la justa mesura. ■

BIBLIOGRAFIA:

BERNABEU GALBIS, A. (1998). *Els carrers d'Ontinyent*. Ontinyent: Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent.

BERNABEU SANCHIS, A. (1992). *Ontinyent, vila reial (de les Germanies a la Nova Planta)*. Ontinyent: Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent.

BERNABEU SANCHIS, A. (2004). “L'epidèmia del còlera de 1854. La devoció a Puríssima i al Crist de l'Agonia (en vespres de la declaració dogmàtica de la Immaculada Concepció)”, en *50 Aniversario de la Coronación Pontificia de la Purísima Concepción*. Ontinyent.

BERNABEU SANCHIS, A. (2014). “Apunts historiogràfics a la figura del tinent coronel José Cervino”, en *Revista de Festes de Moros i Cristians d'Ontinyent*, núm. anual. Pàgs. 334-337.

BERNABEU SANCHIS, A. (2017). “El magistrat i literat J. J. Cervino i Ferrero, un ontinyentí de cor”, en *Revista Almaig*, núm. XXXIII. Pàgs. 9-17.

CASANOVA, E. (2009). “Toponímia valenciana de la Edat Mitjana, entre el món àrab, català i aragonès: pautes per interpretar-la”, en *Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences*, 17-22 de Agosto de 2008. York: Universidad de York.

CERVINO FERRERO, J. J. (2010). *Embajadas del Moro y del Cristiano*. Ontinyent: Societat de Festes del Santíssim Crist de l'Agonia.

ESCOLANO, G. (1972). *Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*. València: Universitat de València.

FERRERO CAMPOS, F. (2018). *Vida i obra de Joaquín José Cervino i Ferrero*. Ontinyent: Societat de Festes del Santíssim Crist de l'Agonia d'Ontinyent / Diputació de València.

FERRERO TEROL, R. (2004). “Sobre el manuscrito de las Embajadas de Ontinyent que se conserva en el Museu Fester”, en *Revista de Festes de Moros i Cristians d'Ontinyent*, núm. anual. Pàgs. 118-122.

FERRERO TEROL, R. (2011). *Memòria gràfica de la festa de moros i cristians d'Ontinyent. 1860-2010*. Ontinyent: Caixa Ontinyent.

FULLANA i MIRA, LI. (1997). *Historia de la ciudad de Ontinyent*. Ontinyent: Caixa d'Estalvis d'Ontinyent.

GARCÍA CÁRCCEL, R. (2011). *La herencia del pasado. Las memorias históricas de España*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.

GIRONÉS GUILLEM, I. (1995). “Ontinyent des del període musulmà fins als Reis Catòlics (del segle VIII al XV)”, en VV.AA.: *Història bàsica d'Ontinyent*. Ontinyent: Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent.

GÓMEZ SOLER, S. (2004). “Espanya, el sentiment ideològic espanyol a través de les ambaixades festives morocristianes del segle XIX”, en *Revista de Festes de Moros i Cristians d'Ontinyent*, núm. anual. Pàgs. 194-205.

GUICHARD, P. (1979). *Toponímia i Geografia musulmana de Valencia*. Zaragoza: Anubar Ediciones.

LLOSA TORTOSA, A. (1992). *Ontinyent y su historia*. Ontinyent: Tipografia Minerva.

RIQUER, M. (1980). *Història de la literatura catalana*. Vol III. Barcelona: Ariel.

VAÑÓ SILVESTRE, F. (1982). *Bocairente: fiestas a San Blas obispo y mártir: soldadesca, moros y cristianos*. Bocairent: Comisión publicación libro “Historia fiestas a San Blas”.